

УДК 796.01

**САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА
ДАВНЬОГО ГАЛИЧА: СТАН ТА
ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ***Т.З. Маланюк*

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті розглядається сакральна архітектура давнього Галича, яка є складовою частиною історико-культурної спадщини України і має значні перспективи щодо використання для потреб туризму на території Івано-Франківської області.

Ключові слова: сакральна архітектура, пам'ятки архітектури, культурна спадщина.

Постановка проблеми. У багатій історико-культурній спадщині України визначне місце належить пам'яткам сакральної архітектури. Культурні споруди Івано-Франківщини мають багатомістову історію і тісно пов'язані з історичним минулим краю. Вони впродовж десятиліть привертати увагу як іноземних, так й українських дослідників. До цього типу пам'яток належать собори, церкви, костели та синагоги.

Найдавніші сакральні пам'ятки архітектури Прикарпаття знаходяться в давньому Галичі. Пам'ятки матеріальної культури, які залишилися нам у спадок від княжого Галича, є не лише суто регіональною цінністю, а й складовою частиною історико-культурної скарбниці України, надбанням світової цивілізації. Як історичне ядро Галицького та Галицько-Волинського князівств, Галич впродовж кількох століть був зосередженням найвищих досягнень народу південно-західної Русі-України, великим адміністративним, культурним та духовним центром.

Сьогодні в межах княжого міста XII-XIII ст. під охороною держави перебуває 118 пам'яток археології, 15 пам'яток історії та культури, 10 пам'яток архітектури XII-XVII ст., чотири історико-ландшафтні заповідні зони [4, с. 68].

В останні роки дослідження пам'яток сакральної архітектури присвячені роботі І. Дрابعука, І. Ковалю, Ю. Лукомського. Актуальними залишаються питання, пов'язані щодо охорони культурної спадщини, збереження та використання для потреб туризму.

Мета статті – проаналізувати сакральну архітектуру давнього Галича та визначити перспективи використання для потреб туризму.

Результати дослідження. Створення Галицько-Волинської держави спричинило зародження та розвій галицької архітектурної школи. Економічне піднесення нової столиці, формування на Крилоській горі могутнього християнського центру вплинуло на розгортання монументального будівництва.

Галицька архітектурна школа виросла на підґрунті мистецтва давніх слов'ян, особливо на багатомістових традиціях дерев'яного будівництва й суміжних з ним ремесел. Політичні попередники Галича – Звенигород і Перемишль – засвоїли вироблену у візантійській архітектурі хрестовокупольну, трьохспадну систему церковної споруди, яка надовго запанувала в будівництві храмів Галицької Русі. Разом з тим культурне спілкування з Романським Заходом принесло до Галича через посередництво Великоморавської держави незнаний у княжій Україні тип сакральної будови – храм – ротонду.

У письмових джерелах – Київському і Галицько-Волинському літописах, – згадано чотири галицькі храми княжої доби: божиця Святого Спаса на княжому дворі Володимирка Володаревича (1153); собор Успіння Пресвятої Богородиці (1187); монастирська церква святого Іоана (1189); церква Архангела Михаїла (1231). Внаслідок багатомістового чужоземного поневолення Галичини, пам'ятки давнього галицького зодчества загинули, і тільки завдяки археологічним дослідженням вчених А. Петрушевича, Л. Лаврецького, І. Шараневича, Ю. Захарієвича, О. Чолов-

ського, Й. Пеленського, Я. Пастернака, О. Іоанісіяна, Ю. Лукомського вималювалась картина еволюції архітектури в Галицькій землі [14, с. 280].

Вигляд княжого Галича прикрашали багаті на свою архітектуру святині, серед яких Успенський собор вважається найкрасивішою і найвеличнішою монументальною культовою спорудою західноукраїнських земель і не поступався кращим соборам Києва, Чернігова, Новгороду.

Рештки літописної Богородичної церкви княжого Галича вперше були виявлені та досліджені протягом 1936–1938 рр. експедицією Наукового товариства ім. Т. Шевченка під керівництвом Ярослава Пастернака. В процесі досліджень проводилась докладна, як на той час, фіксація кам'яних субстанцій пам'ятки: фундаменти собору, фрагменти збережених наземних мурів, ділянки уцілілої підлоги, а також окремі археологічні об'єкти [9, с. 34].

Оглядаючи решти мурів княжої катедри у Крилосі Я. Пастернак переконувався, «що вона була збудована з кількох родів природного будівельного каміння, доведеного сюди з різних місцевостей. Каміння було добре діbrane, найкраще, яке можна було в околиці дістати, а при будові використано його природні прикмети» [12, с. 199].

Численні знахідки архітектурних деталей та скульптурного декору, виявлені в процесі розкопок, дають уявлення про вигляд величного галицького собору. Входи до нього були оздоблені різьбою в перспективних порталах, стіни членувалися вертикальними виступами пілястрами, профільованими горизонтальними поясами цоколю та карнизів. У зовнішньому декорі застосовувались зубчасті та валкові фризи, фігурні антропоморфні, зооморфні й міфологічні маски, аркади на півколонках із капітелями. Головну частину собору становили три нефи з аспідами. Із південної, західної і північної сторони храм був охоплений галереями. Навпроти середньої аспіди розміщувався престол.

У бічних аспідах – жертвник та дияконник. Відокремлене приміщення у східній частині південного притвору служило для зберігання предметів церковного культу, а також книг, державного архіву, уставів і грамот, можливо, навіть княжої скарбниці. За знахідкою фрагмента вирізьбленої з вапнякового блоку хрестильниці вчені локалізували місцезнаходження баптистерія – окремої ділянки, призначеної для хрещення дітей. Іконостаса в княжих церквах ще не було, його роль виконувала низька алебастрова перегородка, посередині якої знаходилася Царські ворота, а обабіч них – двоє дияконських воріт. Внутрішні стіни Успенського собору були розписані фресковим живописом із біблійними сюжетами. Археологічні розкопки, проведені весною 2000 р. всередині Крилоської Успенської церкви, виявили багато численні фрагменти фресок на кам'яних блоках із собору Ярослава Осмомисла. У колористичній гамі галицьких майстрів переважала рожева, попелястосиня, помаранчева барва, а ціла палітра складалась із білої, жовтої, брунотної, чорної, бордової й зеленої барв. Найпочесніше місце в Успенському соборі було відведено мозаїчним зображенням Богородиці-Оранти й Христа-Пантократора [5, с. 108–109].

Під підлогою Успенського собору виявлено кам'яний саркофаг з алебастрових плит із скелетом людини. Дослідники вважають, що це рештки князя Ярослава Осмомисла. Тепер саркофаг зберігається в постійній експозиції обласного краєзнавчого музею. А на місці поховання поставлена кам'яна плита з написом: «Тут був похований Ярослав Осмомисл, 1152–1187». Розкопаний фундамент Успенського собору на підставі археологічних досліджень в 1970–1975 рр. у Крилосі законсервовано [1, с. 30].

Справжньою перлиною давньої архітектури є церква Святого Пантелеймона, яка єдина з наземних храмів збереглася до наших днів у с. Шевченкове. У серпні 1992 р. в соборі вперше за багато років відбулося святкове Богослужіння [3, с. 76].

Комплекс собору 1200 р. належить до найдавнішого романо-візантійського стилю. Сама церква була побудована невідомим талановитим архітектором у вигляді квадрата з чотирма колонами. Цікавим явищем в архітектурі цієї святині є те, що властиві риси візантійського стилю знайшли тут гармонійні сполучення із провідними рисами романського стилю, що у XII ст. був поширений в Західній Європі. Вони спостерігаються у вигляді головного й бічного порталів, а потім у трьох аспідах, обставлених тонкими колонами із гарно різьбленими капітелями. Особливо гарно різьблені капітелі колон, що мають вигляд квіток або кошиків із гірляндами квітів.

Церква святого Пантелеймона залишилася одинокою пам'яткою кам'яної архітектури княжих часів і являє собою надзвичайно гарний та цікавий зразок архітектури XII ст. [10, с. 53] На відзнаку 1100-річчя заснування Галича тут проведено значні ремонтно-реставраційні роботи, які завершилися в 1998 р. під керівництвом відомого львівського архітектора і реставратора І. Могитича [5, с. 150].

У центрі сьогоднішнього Галича збереглася з давніх віків церква Різдва Христового – найцінніша пам'ятка архітектури на території сучасного Галича, що дійшла до наших днів. Вона є однією з найстарших мурованих церков краю. Таких споруд майже не збереглося дотепер в Галичині.

Найбільш суперечливим і невизначеним є встановлення дати будівництва мурованого храму. Зроблено десятки спроб продатувати побудову споруди, та всі вони так і залишилися на рівні наукових гіпотез. Єдине, на чому зійшлися дослідники минулих часів, – це те, що теперішня мурована церква мала свою дерев'яну попередницю. На думку Ю. Лукомського, будівництво церкви скоріше всього слід віднести до XIV ст. [8]. Інші дослідники називають різні дати зведення храму: перша половина або середина XV ст. [13], XI–XIII ст. [7], межа XIII–XIV ст. і кінець XIV

– початок XV ст. [11], друга половина XIV ст. [15].

У 1825 р. дискусія щодо дати побудови мурованої церкви розпочали місцевий парох Корнило Левицький та німецький архітектор Бергер. У той час вони вели певні археологічні дослідження. Відомий історик та археолог Антін Петрушевич пішов хибним шляхом. Він висловив гіпотезу, що церква Різдва Христового є величавим літописним кафедральним Успенським собором галицьких князів. У шематизмі Львівської архієпархії за 1912 р. подається: «Правдоподібно збудована ще у XII ст., мабуть була міською церквою, а не святинєю кафедральною, бо замала для того, а її будова та будівельний матеріал залихий як на катедрі у княжому місті» [16, с. 93]. Не дивно, що сучасники не мають якоїсь одної думки про датування будівництва церкви.

Багато добрих і лихих подій пережила церква. Горів Галич, горіла і церква. Але відбудовувалося місто, і піднімалася з руїн його святиня – церква Різдва Христового, яка була «визитівкою» і своерідним форпостом міста. У XVI–XVIII ст. церква неодноразово руйнувалася через набіги ворогів. За переказами міщан, служила вона і пристанищем для коней, але це могли бути й безпідставні здогадки. Отже, в другій половині XVIII ст. храм відбудовувався і набрав сучасного вигляду [15, с. 42].

У 1785 р. для дзвіниці було вилито один із дзвонів. Тоді ж зроблено дерев'яний різьблений позолочений одноярусний іконостас. Ще у 1887 р. в церкві зберегалися два старовинні срібні хрести, на доблених у пізніші часи приставках. Менший – трираменний з XIII ст., та більший – кардинальний двораменний з XIV ст. Про велику давність більшого хреста свідчить сам характер різьби Розп'яття, де постає Христа Спасителя прибіта чотирма великими цвяхами, а також напис, який поміщений на хресті старослов'янською мовою. По боках Розп'яття – зображення

плачучої Божої Матері і святого Івана [2, с. 43].

У 1801 р. над Галичем пронеслася буря, поруйнувавши багато будівель. З церкви Різдва Христового зірвано дах. Протягом року вона стояла без покрівлі. Парафіяни зібрали кошти і власними силами спорудили новий дах, але на бічних навах його не було, мабуть тому, що не вистачало коштів. У 1803 р. візитаторами галицької парафії зроблено про церкву такий запис: «Церква обряду греко-католицького під титулом Різдва Христового, мурована, з цвинтарем поряд, склепіння дерев'яне, дах новий гонтовий...» [16, с. 44]. Зараз церква Різдва Христового – це мурований тринефний храм із трьома півкруглими аспидами зі східної сторони і трансептом. Бокові нефи однарусні, центральний – двоярусний. Дах споруди завершений круглим барабаном із карнизом та куполом [3, с. 18].

Біля залишків фундаменту Успенського собору XII ст. в с. Крилосі збереглася будівля пізнішого періоду – Успенська церква XVI ст. Церква була побудована у стилі ренесансу з матеріалу Успенського собору XII ст. Після руйнування при татаро-турецькому нашестві 1676 р. відбудована в 1699–1702 рр. Реставрації проведені в 1824–1825 рр. й перед Першою світовою війною. У 1915 р. споруда сильно постраждала, перекриття провалилося.

Пам'ятник реставрувався в 1926 р. (арх. Л. Левінський). Над оформленням інтер'єру в 1929 р. працював художник А. Монастирський. У 1972–1976 рр. проведена реставрація пам'ятника (арх. Л.М. Дмитрович). У первинному вигляді споруда була тринефною, чотирьохстовпною, з купольним перекриттям. В даний час – це одностовпна трьохнапівна споруда з видовженим по головній осі планом. Фасади розчленовані пілястрами з різьбленими кам'яними капітелями. Північний й західний входи оформлені кам'яними профільованими порталами. Стіни складені з тесаних кам'яних блоків із зображен-

ням графіті XII ст., що збереглися на них. Художню цінність представляє західний портал, прикрашений камінною різьбленою ренесансною композицією. Північний портал завершений трикутним фронтоном на різних кам'яних кронштейнах з датою «1702».

У 1974 р. під час реставраційних робіт відкрито білокам'яний рельєф XII ст. із зображенням дракона з Успенського кафедрального собору. Пам'ятник є логічним зв'язком з поряд відновленими фундаментами Успенського собору XII ст. [11, с. 226]

Успенський собор та подібні архітектурно-археологічні пам'ятки Галича переважно перебувають у стані руїн або похованих фундаментів, їх позитивною особливістю є мінімум пізніших будівельних нашарувань, завдяки чому вони мають значний інформаційний потенціал. Ці об'єкти втратили можливість утилітарного використання, але набули значущість як наукове джерело пізнання минулого, матеріальні докази історичної правди, засоби духовного та естетичного виховання людей. Специфічною рисою пам'яток даної категорії є те, що завдяки існуванню решток споруд у вигляді горизонтальних проєкцій спостерігач може легко сприймати їх планувальну структуру. Величезна емоційно-естетична дія архітектурно-археологічних пам'яток на глядачів відносить їх до категорії історичних реліктів, які охоче відвідуються туристами.

Зростаючі об'єми будівництва, концентрація господарської діяльності, які зараз мають місце на історично цінних теренах давнього Галича, можуть призвести до руйнування його архітектурно-археологічних пам'яток. Попри це, їх відповідне використання, як показує практика, крім ідеологічного і духовно-естетичного аспектів має серйозну економічну основу. Пам'ятки можуть активно використовуватися для потреб суспільства, одночасно зберігатись і приносити значні доходи за рахунок розвитку туризму. Практика показує, що найкращим способом збережен-

ня архітектурно-археологічної пам'ятки і реалізації її експозиційно-пізнавальної цінності є музеєфікація – показ об'єкта як музейного експонату на місці створення [9, с. 42].

Таким чином, дослідження пам'яток сакральної архітектури послужить зростанню інтересу українського населення до свого краю, його історії, звичаїв та традицій. Вони є надзвичайно привабливими для туристів як з різних регіонів України, так і з-за кордону. Реставрація сакральних споруд, упорядкування прилеглих територій, розбудова під'їзних шляхів та іншої туристичної інфраструктури сприятиме розвитку туризму на Прикарпатті, а отже, й зростанню місцевого бюджету.

Література та джерела

1. Бевз М. Успенський собор давнього Галича : історія вивчення проблеми збереження та реставрації / М. Бевз // Пам'ятки України. 2001. – № 4. – С. 30–35.
2. Гавдяк М. Княжий Галич / М. Гавдяк. – Галич : [б.в.], 1938. – 63 с.
3. Гаврилів Б. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини / Б. Гаврилів, М. Гаврилів. – Івано-Франківськ : [б.в.], 2001. – 96 с.
4. Клюба Я. Сучасний стан та проблеми охорони культурної спадщини Національного заповідника «Давній Галич» / Я. Клюба // Мат. міжнар. ювіл. наук. конф. «Збереження та використання культурної спадщини України : проблеми та перспективи». – Галич. – 2004. – С. 68–71.
5. Коваль І. Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей України. / І. Коваль, І. Миронюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 144 с.
6. Король Данило Галицький у пам'ятках історії та культури : Краєзнавчий історико-культурологічний навчальний посібник / [упор. Б. Гаврилів, І. Миронюк]. – Івано-Франківськ : «Плай», 2009. – 180 с.
7. Левицький В. Пам'ятки Стародавнього Галича / В. Левицький // Світ. – 1926. – № 5. – С. 3–5.
8. Лукомський Ю. Архітектурна спадщина Давнього Галича / Ю. Лукомський. – Галич, 1991. – 39 с.
9. Лукомський Ю. Успенський собор давнього Галича / Ю. Лукомський // Мат. н.-п. конф. «Успенський собор Галича. Минуле, сучасне, майбутнє». – Галич. – 2006. – С. 34–44.
10. Максим'юк М. Мури над Дністром / М. Максим'юк // Історія в школі України. – 2000. – № 2. – С. 53–55.
11. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К. : 1985. – Т. 2. – С. 224.
12. Пастернак Я. З чого була збудована княжа катедра у Крилосі? / Я. Пастернак // Наша Батьківщина. – 1938. – Ч. 9. – С. 199–200.
13. Пеленський Й. Таємниці столярного града / Й. Пеленський // Літопис Червоної калини. – 1991. – № I. – С. 42–45.
14. Рідний край Прикарпаття. – Івано-Франківськ : «Плай», 2000. – 376 с.
15. Федунків З. Таємниці Галицької церкви Різдва Христового / З. Федунків // Літопис Червоної калини. – 1994. – № 4–6. – С. 42–44.
16. Шематизм всего клира греко-католической митрополичей архієрахиі Львовской. – Львов, 1912. – С. 93.
17. Шематизм всего клира греко-католической епархиі. – Станиславовъ, 1897. – С. 44.

Malaniuk T.Z. SACRED ARCHITECTURE OF ANCIENT HALYCH: CONDITION AND PROSPECTS OF USE. *The article studies the sacral architecture of ancient Galych, which is an integral part of Ukrainian historic and cultural heritage and has great perspectives for the needs of Ivano-Frankivsk regional tourism.*
Key words: sacral architecture, architectural monuments, cultural heritage.

Маланюк Т.З. САКРАЛЬНАЯ АРХИТЕКТУРА ДРЕВНЕГО ГАЛИЧА: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ. *В статье рассматривается сакральная архитектура древнего Галича, которая является составной частью историко-культурного наследия Украины и имеет значительные перспективы по использованию для нужд туризма на территории Ивано-Франковской области.*

Ключевые слова: сакральная архитектура, памятники архитектуры, культурное наследие.